

**Государственное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Специальная (коррекционная) общеобразовательная школа-интернат
для слепых и слабовидящих имени В.Ш.Дагаева»**

**Приложение 1
к АООП ООО**

Утверждаю

Директор ГБОУ «С(к)ОШИСС имени В.Ш.Дагаева»

_____ / Ч.А.Гайрабеков/

Приказ № 79 от 31 08 2023 г.

**Рабочие программы
по учебным предметам основного общего образования
5-10 классы
(слепые)
2023 - 2024 учебный год**

**Государственное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Специальная (коррекционная) общеобразовательная школа-интернат
для слепых и слабовидящих имени В.Ш.Дагаева»**

**Рабочая программа
по учебному предмету «Чеченский язык»**

7 «В» класс

**для обучающихся с умственной отсталостью (интеллектуальными нарушениями) с учетом психофизических
особенностей слепых обучающихся**

(вариант 1)

2023-2024 учебный год

**Составитель:
Мучуева Малика Ахлудиевна
учитель**

Довзийтаран кехат

«Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предметан йукъара характеристика

Белхан программа «Нохчийн мотт» 7-чу классашна хIоттийна коьртачу йукъарчу Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца догIуш, тIечIагIдина министерствон омрица коьртачу йукъара дешаран бух тIе а тевжаш гIуран беттан 17 –чу дийнахь 2010-чу шарахь №1897 йолуш, АООП ООО ГБОУ «С(к)ОШИСС В,Ш, Дагаевн цIарахчу» бIаьрса доцчу дешархошна лерина, хIоттийна ФАОП ООО ОВЗ, тIечIагIдина министерствон омрица коьртачу йукъара дешаран лахьнанан беттан 24-чу дийнахь 2022 ш. №1026 а йолуш, ФРП-ца а йогIуш.

Программа хIоттийна нохчийн меттан хьехархочунна ишколан дешаран хIинцалерчу тенденцешна а, Iаморан жигарчу методикашна а тIехъажийна йолу дешаран предметан белхан программа хIоттош, методически гIо-накьосталла даран Iалашонца.

Белхан программо хьехархочун таро хуьлуьйтур йу:

1) нохчийн мотт хьехаран процессехь коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь билгалдаьхначу Iаморан личностни, метапредметни, предметни жамIашка кхачош долу хIинцалера некъаш кхочушдан;(кхин дIа – ФПДС КИД);

билггал йолчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билгалдина дакъа/тема Iаморна дешаран хенан магийнчу герггарчу дIасайекъарх, ткъа иштта дакъойн/темийн Iаморан коьчал карайерзорхъама йалийнчу дешаран гIуллакхдаран коьртачу кепех пайда а оьцуш, рузманан-тематикин планировани кечйан.

2)Личностни а, метапредметни а жамIаш далийна, коьртачу йукъардешаран ишколехь нохчийн мотт хьехаран башхаллаш тидаме а оьцуш.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмето билгалдо предметашна йукъара уьйраш гуманитарни циклан кхечу дешаран предметашца кхочушйар.

Нохчийн меттан программа лерина йу коррекционни дешаран учрежденина, заIапчу берашна (бIаьрса доцчу). Программа нисйина, дешаран сахьташ декъна ду урокийн коьчалшка берийн шерашка хьаьжжина.

Нохчийн мотт – нохчийн халкъан ненан мотт, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт.

Нохчийн мотт хааро а, цуьнан тайп-тайпана кепаш, функционални тайпанаш карадерзоро а, цуьнан стилистически башхаллах, суртхIотторан таронех кхетаро а, нохчийн маттах тайп-тайпанчу тIекаренан хьелашкахь нийса а, эвсараллица а пайдаэца хааро а билгалдоккху адаман кхиаме хилар.

Нохчийн матто, шен тIекаренан а, оила йовзийтаран а коьрта функцеш кхочушйеш, адамашна йукьахь уьйр латтайо, адаман кхетам а, дог-ойла а кхолларехь дакъалоцу; нохчийн мотт нохчийн халкъан хаамаш, обздангаллин ламасташ, истори ларйаран а, йовзийтаран а коьрта гIирс бу.

Ишколехь нохчийн мотт Iамор тIехъажийна ду дешархочун обздангаллин а, коммуникативни а культура кхачаме йалорна а, цуьнан интеллектан а, кхоллараллин а говзалла, ойлайар, иэс, суртхIоттор, ша кхочушден дешаран гIуллакх кхиорна а.

Нохчийн мотт Iаморан чулацам иштта тIехъажийна бу функционални говзалла, адаман йешаран, текстех кхетаран, тайп-тайпанчу барамийн текстийн хаамах пайдаэцаран, цуьнан мах хадоран, цунах ойлайаран, шен Iалашонашка кхачаран, шен хаарш а, таронаш а шорйаран, йукьараллин дахарехь дакъалацаран интегративни хаар санна, кхиорна. Къамелан а, текстан а гIуллакх нохчийн меттан ишколан курсан къеппе кхолларехь коьртаниг ду.

Цаьрца догIуш долу хаарш а, карадерзарш а далийна Iаморан метапредметни, предметни жамIийн ларамехь, Iаморан чулацамехь (дакъош: «Мотт а, къамел а», «Текст», «Меттан функционални тайпанаш»).

Дешаран предметан чулацам кхочушбан таро йу классал арахьарчу гIуллакхдарехь: экскурсеш, тематикин меропрятеш, конкурсах, и. д.кх.

«Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет Iаморан Iалашонаш

Коьртачу йукьарчу дешаран программашца нохчийн мотт Iаморан Iалашонаш йу:

патриотизмах кхетар а, иза гучуйаккхар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин шолгIа пачхьалкхан мотт санна, нохчийн халкъан къоман мотт санна ларар; маттаца нохчийн халкъан син хьал лардаран, довзийтаран кепе а, тIекаренан гIирсе а санна кхетаме йукьаметтиг хилар; нохчийн культуре ларам гучубаккхар;

нохчийн мотт адаман кхиаран гIирс, йукьараллин уьйр кхолларан гIирс санна караберзор;

нохчийн маттах, цуьнан дIахIоттамах, функцех, нохчийн меттан стилистически гIирсех хаарш карадерзор; литературин меттан норманаш а, къамелан обздангалла а практикехь карайерзор; жигара пайдаоьцучу а, нуьцкъаллин а дешнийн хьал тодар а, шен къамелехь тайп-тайпанчу грамматически гIирсех пайдаэцар а; орфографически а, пунктуационни а говзалла кхачаме йалор, шен къамел кхачаме далоран лаам кхиор;

къамелан гІуллакх, адамашна йукъарчу куьцан а, куьцан доцучу а тІекаренан хьелашкахь гонахарчу нахаца эвсара йукъаметтигаш латтош долу коммуникативни карадерзарш кхачаме далор; нохчийн мотт тайп-тайпана хаамаш бовзаран гІирс санна караберзор;

ойланан гІуллакх кхачаме далор, нохчийн мотт Іаморехь дустаран, анализан, синтезан, жамІдаран, тайпанашка дІасадекъаран, билгала йолу бакъонаш дІахІитторан, универсальни интеллектан карадерзарш кхиор;

функционални говзалла кхиор: хаамийн лехам кхочушбаран, оьшу хаам схьакъасторан а, хийцаран а, тайп-тайпанчу барамехь йолчу текстийн чулацам тидаран, царах кхетаран, пайдаэцаран хаарш; текстан хааман-маьІнин йухакечдаран стратеги а, говзалла а, некъаш а карадерзор; текстах, цуьнан гІуллакхах, йукъарчу маьІнех, маьІнин дІахІоттамах, авторан коммуникативни Іалашонах, меттан гІирсийн гІуллакхах кхетаран кепаш карайерзор.

Дешаран планехь «ненан мотт (нохчийн)» дешаран

Предметан меттиг

Коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца догІуш, «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет йукъайоьду «Ненан мотт а, литература а» предметни областана, Іамо декхарийлахь долу предмет а йу.

Дешаран хьесапца нохчийн мотт Іаморна билгалдаькхина :
7 – чу классехь – 68 сахьт (кІиранахь –2 с.)

«Ненан мотт(нохчийн)»дешаран предметан чулацам

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн мотт – Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, нохчийн историн, культурин синьобздангалле кхачоран гІирс а.

Литературинматтах лаьцна кхетам.

Мотта,къамела

Монолог-суртхІоттор, монолог-дийцар, монолог-ойлайар;
лингвистически темина хаам.

Диалоган тайпанаш: гІуллакх дан дагадаийтар, вовшех дагабовлар.

Текст

Текстан маънин анализ: цуънан композиционни башхаллийн,микротемийн а,абзацийн а,текстехъ предложенеш вовшахтосучу кепийн а, гIирсийн а; меттан суртхIотторан гIирсех пайдаэцар (Iамийнчун барамехъ).

Текстанхаамаш хийцар. Текстан план (цхъалхе, чолхе; цIеран, хаттаран); текстан коърта а, коъртаза а хаам; текст схъайийцар.

СуртхIоттор къамелан тайпа санна.

Адаман куъцан суртхIоттор.

XIусаман суртхIоттор.

Iаламан суртхIоттор.

Меттиган суртхIоттор.

ДарийнсуртхIоттор.

Меттан функционални тайпанаш

ГIуллакхан стиль. ДIахъедар. Расписка.Iилманан стиль. Дошаман статья. Iилманан хаам.

Меттан система

Морфологи. Къамелан оьздангалла. Орфографи

Билгалдош

Билгалдош къамелан дакъа санна.Билгалдешан йукъара грамматически маъна, морфологически билгалонаш,

синтаксически функцеш. Къамелехъ билгалдешан гIуллакх.

БилгалдашоцIердашца бартбар. Мухаллин а, йукъаметтигаллин а билгалдешнаш. Берта а, бертаза а билгалдешнаш. Лааме а, лаамаза а билгалдешнаш.

Мухаллин билгалдешнийн даржаш. Йуъхъанцара дарж. Дустаран дарж. Tехдаларан дарж.

Билгалдешнаш терахъашца а, классашца а хийцадалар. Билгалдешнийн легар. Билгалдешнаш кхолладаларан некъаш.

Билгалдешнаш морфологически къастор.

Чолхечу билгалдешнийн нийсайаздар.
ТӀеэцначу билгалдешнийн нийсайаздар.

Терахьдош

Терахьдош къамелан дакъа санна. Терахьдешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехь терахьдешан гІуллакх.

МаъІне хьаьжжина, терахьдешнийн тайпанаш: масаллин, роґІаллин терахьдешнаш.

ХІоттаме хьаьжжина, терахьдешнийн тайпанаш: цхьалхе, чолхе, хІоттаман терахьдешнаш. Берта а, бертаза а терахьдешнаш. Масаллин а, роґІаллин а терахьдешнийн легадалар, алар, нийсайаздар. Терахьдешнийн кепаш нийса кхоллайалар.

Гулдаран терахьдешнех нийса пайдаэцар.

Терахьдешнаш морфологически къастор.

Терахьдешнийн нийсайаздаран норма: терахьдешнаш цхьаьна а, къаьстина а, дефисца а йаздар, терахьдешнийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйар.

Церметдош

Церметдош къамелан дакъа санна. Церметдешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехь церметдешан гІуллакх.

МаъІне а, грамматически билгалонашка а хьаьжжина, церметдешнийн тайпанаш. Церметдешнийн легар.

Цердешнаш, билгалдешнаш санна легалуш долу церметдешнаш. Йаххьийн церметдешнаш церниг а, лач а дожаршкахь. Йаххьийн церметдешнийн (*вай, тхо*) тайп-тайпана маъІна. Церметдашо цердашца бартбар. Хаттаран а, йукъаметтигаллин а церметдешнийн башхалла.

Церметдешнийн нийсайаздар.

Предложенехь церметдешан гІуллакх.

Церметдешнаш морфологически къастор.

Хандош

Хандош къамелан дакъа санна. Хандешан йукъара грамматически маъІна, морфологически

билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехъ хандешан гІуллакх.

Инфинитив а, цуьнан грамматически билгалонаш а.

Инфинитиван суффиксаш: **-а, -о, -ан, -ен, -он.**

Хандешан хенаш. МаьІна а, пайдаэцар а. Карара хан, йахана хан, йоґІу хан.

Карарчу хенан хандешнийн чаккхенаш нийсайазйар.

Йахана хан, цуьнан кепаш. Йаханчу хенан кепаш кхоллайалар. Йаханчу хенан хандешнийн чаккхенаш нийсайазйар.

ЙоґІу хан, цуьнан кепаш. ЙоґІучу хенан кепаш кхоллайалар.

Хандешан цхьаллин а, дукхазаллин а кепаш.

Хандешан терахьашца а, классашца а хийцадалар.

Хандешнаш морфологически къастор (Іамийнчун барамехъ).

Дешаран-методически комплект

I. Йуккьерчу йукьардешаран ишколашна лерина нохчийн меттан Іаматаш:

1. Овхадов М.А., Махмаев Ж.М., Абдулкадырова Р.А. 5, 6-чуй классашна.

2. Овхадов М.А., Абдулкадырова Р.А. 7-чу классана.

3. Джамалханов З.Д., Вагапова Т.М., Эсхаджиев .У., Овхадов М.Р.,

Абдулкадырова Р.А. 8 – 9-чуй классашна.

II. Нохчийн меттан Іаматашна методически хьехамаш.

III. Диктантийн, изложенийн гуларш. Тайп-тайпана тексташ, тесташ.

IV. Дешаран дошамаш.

V. Белхан тетрадаш.

Кобртачуйукьарчу дешаран тІегІанехъ «ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет карайерзоран кхочушдан лору жамІаш

Личностни жамІаш

Кобртачу йукьарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамІашка кхочу дешаран а, кхетош-кхиоран а гІуллакхийн цхьааллехъ, нохчийн къоман ламасталлин

социокультурни, синьобздангаллин мехаллашца, йукъараллехъ тӀеэцначу низаман бакъонашца, норманашца догӀуш а долуш, цул сов, жамӀаша ша-шен доварехъ, ша-шен кхетош-кхиорехъ, ша-шен кхиорехъ адаман чобъхъара хъелаш кхолларехъ аьтто а бо.

Кобртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамӀаша гайта деза позитивни мехаллех кхетаран къепен куьйгаллица болх бан дешархой кийча хилар, цуьнан къепенбуха тӀехъ а, кхетош-кхиоран гӀуллакхдаран коьрта некъаш кхочушдарехъ а гӀуллакхдаран зеделларг совдакхар, цу йукъахъ кху декъахъ:

Граждански кхетош-кхиоран:

гражданинан декхарш кхочушдан а, цуьнан бакъонаш тӀеэца а кийча хилар, кхечу адамийн бакъонаш, маршо, бакъдолу хъашташ ларар; доьзалан, дешаран хьукматан, меттигерчу йукъараллин, виначу мехкан, пачхьалкхандахарехъ жигара дакъалацар, цу йукъахъ нохчийн маттахъ йазийнчу литературин произведенешкахъ гайтинчу хъелашца дустарехъ дакъалацар а; экстремизман, дискриминацин муьлхха а кеп тӀецаэцар; адаман дахарехъ тайп-тайпанчу йукъараллин институташа дечу гӀуллакхах кхетар; коьртачу бакъонех, марсонах, гражданинан декхарех, йукъараллин норманех, нохчийн маттахъ йазийнчу литературин произведенешкарчу масаллийн буха тӀехъ кхийнчу поликультурни йукъараллехъ адамийн вовшашца йолчу йукъаметтигийн бакъонех лаьцна кхетам хилар; цхьаьна тайп-тайпана гӀуллакхаш кхочушдан кийча хилар, вовшех кхета, вовшашна гӀо дан гӀертар; ишколан шайн урхаллехъ жигара дакъалацар; гуманитарни гӀуллакхдарехъ дакъалаца кийча хилар.

Патриотическикхетош-кхиоран:

Нохчийн Республикин пачхьалкхан матто санна нохчийн матто дечу гӀуллакхах кхетар; нохчийн мотт, истори а, шен мехкан культура а йовза лаам гучубакхар; нохчийн маттаца, шен Даймехкан кхиамашца, Илманца, исбаьхьаллица, тӀеман хьуьнаршца, халкъан къинхъегаман кхиамашца, (цу йукъахъисбаьхьаллин произведенешкахъ гайтинарш а), мехала йукъаметтигаш йолуш хилар; Нохчийн Республикин символш, пачхьалкхан дезденош, исторически а, Ӏаламан а тӀаьхьало,хӀолламаш, тайп-тайпанчу къаьмнийн ламасташ ларар.

Синьобъздангаллин кхетош-кхиоран:

Гиллакх-объздангалла къасточу хьелашкахь обьздангаллин мехалла а, норманаш а йовзар; шен леларан, цу йукьахь къамел даран а, шегара даьллачун а, ткъа иштта обьздангаллин, бакьонийн норманашка хьабжжина, кхечу адамийн леларан а, цаьргара даьллачун а мах хадо кийча хилар, диначу хIуманан хин йолчу тIабхьалонах кхетар тидаме а оьцуш; йукьараллехь лело ца догIу гIуллакхаш адамийн леларан норманашца а, бакьонашца а цхьабна ца догIу гIуллакхаш жигара тIецаэцар; шен а, йукьараллин а меттиган хьелашкахь адаман маршо а, жобпалла а.

Эстетическикхетош-кхиоран:

шен а, кхечу а халкъийн исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепех, ламастех, кхоллараллех кхеташ хилар; исбаьхьаллин эмоцин тIеIаткъамах кхетар; зIенан а, ша-шен гайтаран а гIирсех санна исбаьхьаллин культурин мехаллех кхетар; даймехкан а, дуьнненан а исбаьхьаллин мехаллех кхетар; исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепашкахь ша-шен гайтарегIертар.

Физическикхетош-кхиоран, могошаллин культура а, синхаамийнхьал а кхиоран:

шен дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна тIе а тевжаш, дахаран мехаллех кхетар; шен могошаллина жобпаллехь хилар а, дахаран могошчу кепана тIехьажам хилар а (абхна кхача, гигиенин бакьонаш ларйар, дIанисйина дешаран а, садаIаран а раж; диллина физически жигаралла); тIабхьенех кхетар, зене марздаларш (спирт малар, цигаьрка озар, наркотикашка марзвалар), физически (а, синIаткъаман а, могошаллина зене йолу кхин тайпа кепаш тIецаэцар; кхерамзаллин бакьонаш ларйар, цу йукьахь ишколан меттан дешаран процесехь интернет-гуонехь кхерамзаллин леларан карадерзарш а; халахетарех а, хийцалуш долчу йукьараллин, хааман, Iаламан хьолех а вола хьуьнар хилар, цу йукьахь шена зеделлачух кхеташ а, кхин дIа йолу Iалашонаш хIиттош а; йемал ца беш, ша а, кхиберш а тIеэца хаар; шен а, кхиболчеран а синхаамийн хьолах кхета хаар, шегара хьал гайтархьама меттан гIирсех нийса пайдаэцар, цу йукьахь нохчийнматтахь йазйинчу литературин произведенешкарчумасалшна тIе а тевжаш; рефлексин карадерзарш кхиор, шегара а, ткъа иштта кхечу стагера а гIалат дала бакьо хилар къобалдар.

Къинхьегаман кхетош-кхиоран:

технологин а, йукъараллин а хъажаман практикинхъесапаш (доьзалан, ишколан, гІалин, мехкан дозанехъ) кхочушдарехъ жигара дакъалаца тІехъажам хилар, цу тайпана гІуллакх дІадоло, план хІотто а,ша кхочушдан а хъуьнар хилар;

корматаллаш а, тайп-тайпана къинхъегам а практикехъ Іамо дог дар, цу йукъахъ Іамочу предметан хаарех пайдаэцаран а, филологаша, журналисташа, йаздархоша бен болх бовзаран а буха тІехъ а; къинхъегаме а, къинхъегаман жамІашка а ларам хилар; шен а, йукъараллин а хъашташ тидаме а оьцуш, кхетарца харжар, дешаран, дахаран хъесапийн шен траектори дІахІоттор; хиндолчух долу шен хъесапаш схъадийца хаар.

Экологинкхетош-кхиоран:

гонахарчу декъехъ хъесапаш кхочушдархъама йукъараллин а, Іаламан а Іилманийн декъехъ долчу хаарех пайдаэцар, дечун план хІоттор, гонахарчарна цунах хила тарлучу тІаьхъалонан мах хадор; экологин проблемех лаьцна шена хетарг хъекъале а, нийса а схъаала хаар;

экологин культурин тІегІа лакхайаккхар, экологин проблемаш йаккхий хиларх а, уьш къасто некъаш лаха дезарх а кхетар; гонахарчарна зуламе долу дараш жигара тІецаэцар, цу йукъахъ экологин проблемаш ойъу литературин прозведенеш йовзарца кхиьнарш а; Іаламна, йукъараллина,технолога йукъахъ долчу хъелашкахъ гражданина а, хъаштхочо а санна айхъа дан дезачух кхетар; экологин хъажаман практикин гІуллакхдарехъ дакъалаца кийча хилар.

Іилманан довзаран мехаллин:

адаман а, Іаламан а, йукъараллин а кхиаран коьртачу низамех, адаман Іаламан а,йукъараллин а гуонаца йолчу уьйрех, меттан кхиаран низамех лаьцначу Іилманан кхетамийн вайн заманан къепеца гІуллакхдарехъ кхиар; меттан а, йешаран а культура, йешаран говзалла дуьне довзаран гІирс санна карайерзор; ишколан меттан дешаран башхаллаш лоруш, лехаман гІуллакхдаран коьрта хаарш карадерзор; зеделлачух, диначух, тидамех кхетарна тІехъажам а, шен а, йукъарчу а хъоле кхачаран некъаш кхачаме дало гІертар а.

Дешархо йукъараллина, Iаламан агIуонан хийцалучу хьолех воларан:

Йукъараллин зеделларг, коьрта йукъараллин гIуллакхаш, йукъараллехь леларан бакьонаш, норманаш, йукъарлонашкахь а, тобанашкахь а йукъараллин дахаран кепаш дешархоша карайерзор, корматаллин гIуллакхдарца, ткъа иштта добзал а, кхечу культурин гуонера нахаца йукъараллин зIе хиларан гурашкахь вовшахтоьхна тобанаш а йукъа а лоцуш; билггал доцчу хьелашкахь зIе хиларан хьашт, кхечеран хаарш а, царна зеделларг а тIеэца кийча хилар; практически гIуллакхдарца шена хууш долчун тIегIа лакхадаккхарехь билггал доцчу хьелашкахь даран хьашт хилар, цу йукъахь кхечу нахах Iама хаар а, цхьаьна гIуллакхдарехь кхечарна зеделлачух девза гIуллакхаш, карадерзарш, керла хаарш тIеэца хаар а; объектех, хиламех лаьцна гипотезаш, цу йукъахь хьалха бевзаш цахилларш а, кхетамаш, ойла кепе йалоран, васташ цхьаьнадалоран говзалла а, керла хаарш а кхио оьшуш хилар а; шен хаарш къен хиларх кхетар, шен кхиаран хьесап хIоттор; коьртачу кхетамех, терминех, кхиаран концепцин декъехь шена хетачух пайдаэца хаар, экономикин, йукъараллин, Iаламан вовшашца йолу уьйр гучуйаккха а, талла а хаар, гонахарчунна Iаткъам бар, Iалашонашка кхачар, кхайкхамаш а, хила тарлун йаккхий тIаьхьалонаш а эшор тидаме а оьцуш, ша дечун мах хадо хаар;

книгаш йешарехь, къамел дарехь, дахарехь зеделлачунна тIе а тевжаш, Iаткъамечу хьолах кхета, хуьлучу хийцамийн, церан тIаьхьалонийн мах хадо; Iаткъамечухьолан мах хадо, тIеэцна сацамаш, дараш нисдан; кхераман, тIаьхьалонан мах хадо а, кепе йало а, зеделларг кхио, хIоьттинчу хьолехь диканиг лаха хаа; кхиаман гаранти йоцуш, гIуллакх дан кийча хила хьуьнар хилар.

Метапредметни жамIаш

1. Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор

КоьртамаьIнин дараш:

меттан дакъойн, меттан хиламийн, процессийн ладаме билгалонаш гучуйаха а, билгалйаха а;
меттан дакъош (хиламаш) тайпанашка дIасадекъаран ладаме билгало, жамIдарна а, дустарна а

бахъанаш, кхочушйечу анализан критереш къасто; ладамечу билгалоне хъаьжжина, меттан дакъош тайпанашка дІасадекъа;

низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогІург а къасточу факташкахь, хаамашкахь, тидамашкахь гучудаккха; низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогІург а гучудаккхаран критереш йала;

хІоттийна дешаран декхар кхочушдарна оьшучу текстан хааман къоьлла гучуйаккха;

меттан процессаш Іаморехь бахъанин-тІаьхъалонан уьйраш гучуйаха; дедукцин а, индукцин а ойланаш сацарх, тера йогІу ойланаш сацарх пайдаэцарца жамІаш дан; уьйрех лаьцна гипотезаш кепе йало;

текстийн тайп-тайпанчу кепашца, меттан тайп-тайпанчу дакъошца болх барехь дешаран хьесап кхочушдаран кеп шен лаамехь харжа, кхочушдаран вариантш йустуш а, гІолехь вариант хоржуш а, ша билгалйина критереш тидаме оьцуш а.

Коьрталехаман дараш:

хаттарех пайдаэца мотт Іаморехь хааран лехаман гІирсах санна;

хьолан бакь долчун а, лууш долчун а йукъара цхъаьнацадогІург гойту хаттарш кепе дало а, долуш дерг а, лоьхуш дерг а шен лаамехь дІахІотто а;

шена хетарг а, кхечарна хетарг а бакь хиларх лаьцна гипотеза кхолла, шена хетарг а, ойла а тІечІагІйан;

дарийн алгоритм хІотто, дешаран хьесапкхочушдарехь цунах пайдаэца;

меттан дакъойн, процессийн, бахъанин-тІаьхъалонан уьйрийн, объектийн вовшашца йозуш хиларан башхаллаш дІахІитторехь ша хІоттийнчу планаца жима таллам бан;

лингвистически таллам (эксперимент) барехь схъаэцначу хааман мегаш хиларан а, бакъхиларан а мах хадо; биначу тидаме, талламе хъаьжжина, жамІаш ша кепе дало; схъаэцна жамІаш бакъхиларан мах хадоран гІирсаш караберзо;

процессийн, хиламийн кхин дІа хила тарлуш долу кхиара, тера догІучу хьелашкахь церан тІаьхалонаш а билгалйаха, ткъа иштта керлачу хьелашкахь а, контексташкахь а церан кхиарах лаьцна шайна хетарг ала.

Хаамца болх бар:

деллачу дешаран хьесапе а, йалийнчу критерешка а хъаьжжина, хаамаш лахарехь а, схъакъасторехь а

тайп-тайпанчу кепех, гІирсех, жоп дехарх пайдаэца;

тексташкахъ, таблицашкахъ, схемашкахъ белла хаам схъакъасто, талла, къепе бало, хааман кхетам бала, цуьнан жамІдан;

чулацамехъ болу хаам бакъ хиларе а, мегаш хиларе а хъаьжжина, текстан мах хадорхъама а, дешаран хъесапаш

кхочушдаран Іалашонца оьшучу хаамах кхетархъама а ладогІаран а, йешаран а тайп-тайпанчу кепех пайдаэца;

хІиттийнчу Іалашонашка хъаьжжина, цхъана йа масех хъостанера хаамаш схъаэцархъама, жамІдархъама, къепе балорхъама маьІнин йешарх пайдаэца;

тайп-тайпанчу хаамийн хъостанашкара тера догІу тІечІагІдаршкаро (цхъа ойла, верси бакъйеш йа харцйеш йолу);

хаам луш йолу уггар гІолехъ кеп (текст, презентаци, таблица, схема) ша схъахаржа а, кхочушден хъесапаш, коммуникативни хІоттаме хъаьжжина, чолхе йоцчу схемашца, диаграммашца, кхечу графикаца, церан вовсех йозуш хиларца гайта а;

хъехархочо йеллачу йа ша хІоттийнчу критерешца хааман тешаме хиларан мах хадор;

хаамаш къепе бало а, эвсараллица дагахъ латто а.

2. Дешаран универсальни коммуникативни даращ карадерзор

ТІекаре:

тІекаренан хъелашка, Іалашонашка хъаьжжина, хетарг кхолла а, цунах кхета а, эмоцеш гайта; диалогашкахъ а, дискусшешкахъ а, барта монологически къамелехъ а, йозанан тексташкахъ а ша (шена хетарг) гайта;

тІекаренан ишарш йаран (дешнашца боцу) гІирсаш бовза, йукъараллин хъаьркийн маьІнех кхета;

къовсаме хъелаш кхолладаран бахъанаш довза, къовсамаш малбан, дагадовла;

кхечеран дагахъ долчух кхета, къамелхочуьнца лараме хила, хъайн дубхъалонаш оьздачу кепе йерзо;

диалог/дискусси дІайахъарехъ йийцаре йиллинчу темица догІу хаттарш дала а, хъесап кхочушдарна а, дика лаарца йолчу тІекаренна тІетарна атІехъажийна йолу ойланаш ала а;

шена хетарг диалоган кхечу декъашхошна хетачунна дуьхьалхIотто, башхаллаш а, позицион тера хилар а гучудаккха;

йиначу меттан анализан, кхочушйинчу лингвистически экспериментан, талларан, проектан жамIаш нахана гуш-хезаш довзийта;

презентацин Iалашо а, аудиторин башхаллаш а лоруш, къамел даран барам ша харжа, цуьнга хъаьжжина, иллюстрацин материалах пайдаэцарца барта а, йозанан а тексташ хIитто.

ЦхъаьнагIуллакхдар:

билггал йолу проблема кхочушйарехь тобанца а, ша а бен болх гIолехьхиларх кхета а, цунах пайдаэца а, йуьхьарлаьцна Iалашо кхочушйарехь вовшашца зIе хиларан тобанан кепех пайдаэцар оьшуш хилар билгалдаккха;

цхъаьна гIуллакхдаран Iалашо йуьхьарлаца, цу Iалашоне кхача цхъаьна дараш хIитто: гIуллакх дIасадекъа, барт бан, цхъаьна бечу белхан процесс а, жамI а дийцаре дан; масех адамна хетачун жамI дан, куьйгалла дан, тIедиллар кхочушдан, муьтIахь хила кийча хилар гучудаккха;

цхъаьна бен болх вовшахтохаран план хIотто, шен гIуллакх къасто (вовшашца зIе хиларан массо а декъашхочунна бакъахъа хетарг а, церан таронаш а лоруш), тобанан декъашхошна йукъахь хьесапаш дIасадекъа, белхан тобанийн кепашкахь дакъалаца (дийцаре диллар, вовшех дагавалар, «хьен штурм», кхийерш а);

белхан шен дакъа кхочушдан, оцудекъехьлакхарчу жамIашка кхача, тобанан кхечу декъашхойн дарашца шен дарийн уьйр хилийта;

йукъарчу балха тIехь ша дакъалацаран эсараллин мах хадо вовшашца зIе хиларан декъашхоша шайш хIиттийнчу критерешца; жамIаш йуьхьанцарчу хьесапцаа, тобанан хIора декъашхочун цу жамIашка кхачоран гIуллакхца адуста, жобпаллин гуо дIасабекъа а, тобанна хьалха отчет йала кийча хила а.

3. Дешаран универсальни регулятивни дараш карадерзор

Ша-шен вовшахтохар:

дешаран а, дахаран а хьелашкахь кхочушийен проблемаш гучуйаха;
сацам баран тайп-тайпана некъаш довза (ша цхьамма, тобанехь сацам бар, тобано сацам бар);
хьесап кхочушдаран алгоритм (йа цуьнан дакъа) ша хIотто, болчу гIирсашка а, шен таронашка а
хьаьжжина, дешаран хьесап кхочушдаран кеп къасто, сацаман йеллаварианташ тIечIагIйан;
дарийн планша хIотто, иза кхочушийарехь оьшу нисдарш йукъадало;
шена хетарг къасто а, шен сацамах жобпаллатIеэца а.

Ша-шен таллар:

ша-шен талларан (цу йукъахь къамелан а), ша-шен догдаийтаран,рефлексин тайп-тайпана кепаш
карайерзо;

дешаран хьолан нийса мах хадо а, иза хийцаран планйало а;

дешаран хьесап кхочушдарехь хила тарлуш йолу халонаш ган а, хийцалучу хьелашна адаптаци йан
а;

гIуллакхдаран жамIашка кхачаран (цакхачаран) бахъанех кхето; коммуникативни аьтто цахиларан
бахъанех кхета а, уьш ца хилийта хаа а, карадерзийнчу къамелан зеделлачун мах хадо, тIекаренан
Iалашонашка а,хьелашка а хьаьжжина, шен къамел нисдан а; тIекаренан Iалашонан а, хьелийн а жамI
цхьаьнадаран мах хадо.

Синхаамийн интеллект:

шен а, кхечеран а синхаамаш тIехь урхалла даран хьуьнар кхио;

синхаамаш хиларан бахъанаш гучудаха а, талла а; кхечу стеган дагахь долчух а, цуьнан бахъанех а
кхета, къамелан хьал а толлуш; шен синхаамаш гайтаран кеп нисйан.

Ша а, кхиберш а тIеэцар:

кхечу стагах а, цунна хетачух а кхеташ хила; ша а, кхиверг а гIалатвала бакьо йолушхиларх кхета;

ша а, кхиберш а,йемал ца беш, тIеэцар; цIеначу дагара хила;

гонахарчу дерригенна а Iуналла дан йиш цахиларх кхета.

Предметан жамIаш

7 класс

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, нохчийн историн, культурин синъобздангалле кхачоран гIирс а санна нохчийн матто дечу гIуллакхан башхалонаш билгалйаха.

Нохчийн литературинматтах лаьцна кхетам хила.

Мотта,къамела

Дахарехь биначу тидамийн, Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тIехь барамехь 6 предложенел кIезиг доцу барта монологически аларш хIитто (монолог-суртхIоттор, монолог-дийцар, монолог-ойлайар); лингвистически темина болчу хаамца къамел дан.

Барамехь 2 репликел кIезиг йоцчу диалогехь (гIуллакх дан дагадаийтар, вовшех дагабовлар)дакъалаца.

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьIнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин тексташкаладогIаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара. Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хьажаран, довзийтаран, Iаморан, лехаман.

Барамехь 40 дашал кIезиг йоцу ладоьгIна йа йешна текст барта схьайийца.

Барамехь 80 дашал кIезиг йоцчу ладоьгIначу а, йешначу а къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьIнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин текстийн чулацамах кхета: барта а, йозанехь а текстан тема а, коьрта ойла а билгалйаккха; текстан чулацамца догIу хаттарш хIитто а, царна жобпаш дала а; барта къамелехь а, йозанан кепехь къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьIнин тайпанийн йешначу Илманан-дешаран, исбаьхьаллин текстийн чулацам ма-барра а, бацбина а бовзийта (ма-дарра схьадийцарехь йуьхьанцарчутекстан барам барам 60 дашал кIезиг хила ца беза; дацдинчу схьадийцарехь – 65 дашал кIезиг хила ца беза).

Къамелан хьелашка хьаьжжина, лексически гIирсаш къасто; шен а, кхечун а къамелан мах хадо, нийсачу а, догIуш долчу а, исбаьхьаллин а дешнех пайдаэцаре терра; маьIнийн дошамех пайдаэца.

Йозанехь а, барта къамелехь а вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукъахь 30 – 40 дешан барам болу текст тIера схьайазйеш а; 5 – 10 дашах лаьтта дешнийн диктант

йазйеш а, хьалха Iамийна нийсайазйаран бакъонаш ларйеш хIоттийначу 30 – 40 дешан барам болчу йозучу текстан буха тIехь диктант йазйеш а; бартакъамелехь а, йозанехь а къамелан оздангалла ларйан.

Текст

Текстан анализ йан, цуьнан коьртачу билгалонашца йогIуш; иза къамеланфункционални-маIнинтайпа хиларе хьабжжина.

Къамелантайп-тайпанчу функционални-маIнинтайпанийн текстийн башхалонаш билгалйаха; къамелан тайпа санна суртхIотторан башхалонаш билгалйаха (адаман куьцан, хIусаман, Iаламан, меттиган, даран суртхIоттор).

Текстехь предложенеш вовшахтосу гIирсаш гучубаха.

Тайп-тайпанчукепийн анализ кхочушйарехь а, къамел дарехь акъамелан функционални-маIнин тайпанех долчу хаарех пайдаэца; шен текст кхолларехь текстан коьртачу билгалонех долчу хаарех пайдаэца.

Текстан, цуьнан композиционнибашхаллийн маIнин анализ йан,микротемийн а, абзацийн а масаллакъасто.

Къамелан тайп-тайпана функционални-маIнин тайпанийн тексташ кхолла (дийцар, адаман куьцан, хIусаман, Iаламан, меттиган, даран суртхIоттор), книгаш йешарехь, дахарехь зеделлачунна, исбаьхьаллин кхоллараллина тIе а тевжаш (цу йукъахь барамехь 5 йа цул сов предложенел кIезиг йоцу сочиненеш-миниатюраш а; сочиненин функционални тайпанца а, жанраца а, темин башхаллица а йогIуш, барамехь 80 дашал кIезиг йоцу классехь йазйеш йолу сочиненеш а).

Текстан хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: кхин дIатекстан чулацам барта а, йозанан а кепехь йухаметтахIотторан Iалашонца йешначу текстан план хIотто (цхьалхе, чолхе; цIеран, хаттаран); ладобгIначу а, йешначу а текстехь коьрта а, коьртаза а хаам гучубаккха; тайп-тайпанчу хьостанашкара, цу йукъахь лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, хаам схьахаржа а, дешаран гIуллакхдарехь цунах пайдаэца а.

Йеллачу темина презентацин кепехь хаамсхьагайта.

ЛадобгIначу йа йешначу Иилманан-дешаран текстан чулацам таблицин, схемин кепехь схьагайта; таблицин, схемин чулацам текстан кепехь схьагайта.

Вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш йовзарна те а тевжаш, шен тексташ тайан.

Меттан функционални тайпанаш

Къамелан гуллакхан стилан, къамелан Илманан стилан башхалонашбилгалйаха; Илманан хаам а, дошаманстатья а хотторан лехамаш бийца; меттан а, жанрийн а тайп-тайпанчу функционални тайпанех йолчу тексташна анализ йан (дийцар, дахьедар, расписка; дошаман статья, Илманан хаам).

Тайп-тайпанчукепийн меттананализ кхочушйарехь а, къамел дарехь а гуллакхан, Илманан стилехдолчу хаарех пайдаэца.

Меттан система

Морфологи. Къамелан оздангалла. Орфографи

Морфологин коьрта кхетамаш бовза. Къамелан дакъойн ладаме билгалонаш хаа. Коьрта къамелан дакъош а, церан кепаш а йовза.

Билгалдош

Билгалдешан йукъара грамматически маьна, морфологически билгалонаш, синтаксически гуллакх къасто; къамелехь цо дечу гуллакхах кхето; маьне а,грамматическибилгалонашка хьабжжина, билгалдешан мухаллин, йукъаметтигаллин тайпанаш къасто.

Цхьаллин а, дукхаллин а терахьехь долчу билгалдешнийн дожарийн чаккхенаш нийса ала а, йазйан а.Йеллачу морфологически билгалонашка хьабжжина, билгалдешнаш тайпанашка декъа.

Мухаллин билгалдешнийн даржаш нийса кхолла.

Билгалдешнаш терахьашца а, классашца а хийца.

1-, 2-чуй легарехь долчу билгалдешнийн оьшуш йолу дожаран кеп, контекстаца хила ма-йеззара, нийса кхолла а, къамелехь цунах пайдаэца а.

Билгалдешнийн дошкхолладаларан норманаш, билгалдешнийн аларан норманаш ларйан.

Билгалдешнашна морфологически къастам бан.

Терахьдош

Терахьдешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто. Масаллин маъІна долчу кхечу къамелан дакъойн дешнех терахьдешнаш къасто. Масаллин а, дакъойн а терахьдешнаш нийса ала а, йаздан а; къамелехь царах тайп-тайпанчу дожарийн кепехь пайдаэца. РоГаллин а, гулдаран а терахьдешнех къамелехь нийса пайдаэца.

ХІоттаме хъаьжжина, терахьдешнийн тайпанаш къасто.

Терахьдешнаш легадан хаа а, церан легаран, дошкхолладаларан, синтаксически функцийн башхаллаш билгалйаха а; Іилманан тексташкахь, гІуллакхан къамелехь терахьдешнех пайдаэцаран башхаллаш,къамелехь цара дечу гІуллакхан башхалонаш билгалйаха.

Терахьдешнийн нийсайаздаран норманаш ларйан.

Терахьдешнашна морфологически къастам бан.

Оьрсийн маттаца дуьстича, нохчийн маттахь терахьдешан башхаллех кхета.

Церметдош

Церметдешнаш довза; йукъара грамматически маъІна къасто; церметдешнийн тайпанаш къасто; церметдешнаш легадан хаа;церан легаран, дошкхолладаларан, синтаксически функцийн, къамелехь цара дечу гІуллакхан башхаллаш билгалйаха.

Йеллачу морфологически билгалонашка хъаьжжина, церметдешнаш тайпанашка декъа.

Церниг а, лач а дожаршкахь йаххыйн церметдешнийн масалш дало. Предложенешкахь дацаран а, къастамза а церметдешнех пайдаэца.

Церметдешнашна морфологически къастам бан.

Литературин меттан стилаш а, нийсайаздаран норманаш а ларйеш, предложенешкахь церметдешнех пайдаэца хаа.

Хандош

Хандешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто; къамелехь цо дечу гІуллакхах кхето.

Хандешан инфинитиван (билгалзачу кепан) грамматически билгалонаш йийца, цуьнан лард схъакъасто.

Грамматически билгалонашка а, маьӀне а хъаьжжина, карарчу, йаханчу, йогӀучу хенан хандешнаш къасто. Карарчу хенан хандешнийн нийсайаздаран норманаш ларйан; йаханчу хенан кепаш нийса кхолла а, йазйан а. ЙогӀучу хенан кепаш нийса кхолла а, йазйан а.

Хандешан цхьаллин а, дукхазаллин а кепаш къасто.

Терахъашца а, классан гайтамашца а хийцалуш долчу хандешнех предложенешкахь пайдаэца.

Хандешнашна морфологически къастам бан (Iамийнчун барамехь).

7-чу классан нохчийн меттан тематикин планировани

Раг1	Iамочу коьчалан це	Сахьт	Коьрта кхетамашший, хаарший
1	Вайн мотт-вайн бахам. Къамелан дакъош.	1	Матте болу безам шорбар, кIаргбар. Къамела дакъойх лаьцна йукъара кхетам балар.
2	Текст а, цуьнан башхаллаш а. Текстан коьрта чулацам, маьӀнин коьрта дешнаш.	1	Текст а, цуьнан башхаллах а лаьцна кхетам бала. Текстан коьрта чулацам, маьӀнин коьрта дешнаш довзийтар.
3	Талламан болх «Аьхке».	1	Iамийнарг карладаккхар. Хаарш таллар.
4	Iалаташ тIехь болх. Текстан коьрта билгалонаш. Текст а, къамелан стилаш а. Iамийнарг карладаккхар, тIечIагIдар.	1	Текстан коьрта билгалонаш а, Текстан къамела стилаш а йовзийтар.
5	Билгалдош, цуьнан маьӀна. Билгалдешнийн тайпанаш	1	Билгалдош а, цуьнан маьӀна а, морфологически билгалонаш а хаар.
6	Лаамаза а, лааме а билгалдешнаш. Билгалдешнийн терахъашца хийцадалар.	1	Билгалдешнийн тайпанаш довзийтар. Билгалдешнаш кепаш йовзийтар. Лааме а, лаамаза а билгалдешнаш вовшех къасто хаар.
7	Билгалдешнийн классашца хийцадалар.	1	Хаа деза, муьлха билгалдешнаш хийцало классашца иштта билгалдаккха деза, церан хийцадалар шайт

			долчу цѣрдешнашца хъаьжжина хилар.
8	Талламан болх «Воккхастаг Бисолтий, жима Хъамзатий.»	1	Хаарш таллар.
9	Глалаташ тѣхъ болх. Мухаллин билгалдешнийн даржех лаьцна ламийнарг тѣчлаглдар.	1	Мухаллин билгалдешнийн даржех лаьцна ламийнарг тѣчлаглдар. Муха кхоллало тѣхдаларан дарж, и кхоллалуш долглоьналлин дешнаш довзийтар.
10	Билгалдешнийн легарш. Билгалдешнийн кхолладалар	1	Билгалдешнийн легарш довзийтар. Билгалдешнийн кхолладаларан некъаш довзийтар.
11	Тѣэцна билгалдешнаш нийсайаздар. Билгалдош грамматически къастор.	1	Хаа деза, билгалдош грамматически къастор бохур хлун ду. Иза къасторан кеп хлотто хаар, оцу кепар билгалдош грамматически къасто ламар.
12	Терахьдош. Масаллин терахьдешнаш. Роглаллин терахьдешнаш.	1	Хаа деза, муьлхачу тайпанашка декъало терахьдош церан хаттарш, цара хлун гойту. Масаллин терахьдешнаш дукхахьолахъ шашь масала гойту долчу цѣрдешнашца цхъаьна лелий хаа а, цхъадол цѣрдешнаш терахьдешнашца ца лелий хаа деза Роглаллин терахьдешнаш кхолладаларан бакъонаш довзийтар.
13	Декъаран терахьдешнаш. Гулдаран терахьдешнаш.	1	Декъаран терахьдешнаш къасто хаар.
14	Билгаза-масаллин терахьдешнаш. Эцаран терахьдешнаш..	1	Хаа деза, терахьдош стенах олу, муьлхачу хаттарш жоп ло. Берийн тидам тѣбахийта беза цуьна грамматически билгалонашний, кхечу къамела дакъойн билгалонашний, йуккъехъ йолчу башхаллин Лаамаза а, лааме а долчу терахьдешнех кхетам балар.

15	Декъаран терахъдешнаш къасто хаар	1	Эцаран терахъдешнаш кхолладаларан бакъонаш доувзийтар. Декъаран терахъдешнаш къасто хаар.
16	Талламан болх „Гуьйре“.	1	Хаарш таллар.
17	Галаташ тӀехъ бох. Дакъойн терахъдешнаш. Терахъдешнийн хӀоттам.	1	Дакъойн терахъдешнаш кхолладаларан бакъонаш доувзийтар. Цхьалхе, чолхе, хӀоттаман терахъдешнаш къасто хаар
18	Терахъдешнийн легадалар. Терахъдешнийн нийсайаздар	1	Терахъдешнийн легадаларан некъ бовзийтар.
19	Терахъдешнийн легадалар тӀечӀагӀдар.	1	Терахъдешнийн нийсайаздаран бакъонаш хаар.
20	ЦӀерметдош. ЦӀерметдешнийн тайпанаш	1	ЦӀерметдешнех кхетам балар.
21	Йаххьийн цӀерметдешнаш а, церан легар а.	1	ЦӀерметдешнийн тайпанаш доувзийтар. Йаххьий цӀерметдешнаш а, церан легар а хаар.
22	Доладерзоран цӀерметдешнаш. Дерзоран-доладерзоран цӀерметдешнаш а, церан легар а.	1	Доладерзоран цӀерметдешнаш а, церан легар а хаар.
23	Гайтаран цӀерметдешнаш. Къастаман цӀерметдешнаш.	1	Дерзоран-доладерзоран цӀерметдешнаш а, церан лега а доувзийтар. Гайтаран цӀерметдешнаш а, церан лега а хаар.
24	Къастамаза цӀерметдешнаш.	1	Къастаман цӀерметдешнаш а, церан легар а хаар. Къастамза цӀерметдешнаш а, церан легар а доувзийтар
25	Талламан болх «Ши кӀант тилар».	1	Талламан болх йазбарца Ӏамийнарг талла.
26	Галаташна тӀехъ болх . Дацаран цӀерметдешнаш. Хаттаран-къаметтигаллин цӀерметдешнаш.	1	Хаттаран а, йукъаметтигаллин цӀерметдешнаш церан легар а хаар.

27	Церметдош къастор. Церметдашах 1амийнарг карладаккхар	1	Церметдош къасто хаар. Церметдашах 1амийнарг карладаккхар.
28	Хандош. Хандешан хенаш.	1	
29	Хандешан билгалза кеп.	1	Хандешан билгалза кеп стенах олу хаар.
30	Хандешан карара хан. Хандешан йахана хан. Хандешан йоглу хан.	1	Хандешан йаханчу хенах кхетам балар. Хандешан йоглу хан. Хандешан йоглучу хенан хандешнаш нийсайаздарх лаьцна кхетам балар.
31	Хандешан йоглучу хенан хандешнаш нийсайаздар.	1	Хандешан карарчу хенах хаамаш балар.
32	Хандешнийн классашца хийцадалар. Хандешнийн терахьдашца хийцадалар.	1	Цхьадолчу хандешнийн классашца хийцадала довзийтар. Хандешнийн терахьашца хийцадала довзийтар. Хандешнийн цхьаллин а, дукхазаллин кепаш йовзар.
33	Талламан болх. «Б1аьсте».	1	
34	Г1алаташ т1ехь болх. Хандашах лаьцна 1амийнарг карладаккхар	1	Цхьадолчу хандешнийн классашца хийцадала довзийтар. Хандешнийн терахьашца хийцадала довзийтар. Хандешнийн цхьаллин а, дукхазаллин кепаш йовзар.

**Нохчийн меттан календарни-тематически хьесап
7-чу классехь**

Раг1	1амочу коьчалан ц1е	Сахьт	Хан	Карара хан	Билгалдаккхар
1	Вайн мотт-вайн бахам. Къамелан дакъош.	1	05.09		
2	Текст а, цуьнан башхаллаш а. Текстан коьрта чулацам,маь1нин коьрта дешнаш.	1	12.09		
3	Талламан болх «Аьхке».	1	19.09		
4	Г1алаташ т1ехь болх. Текстан коьрта билгалонаш. Текст а, къамелан стилаш а. 1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар.	1	26.09		
5	Билгалдош, цуьнан маь1на. Билгалдешнийн тайпанаш	1	03.10		
6	Лаамаза а, лааме а билгалдешнаш. Билгалдешнийн терахьашца хийцадалар.	1	10.10		
7	Билгалдешнийн классашца хийцадалар.	1	17.10		
8	Талламан болх «Воккхастаг Бисолтий, жима Хьамзатий.»	1	24.10		
9	Г1алаташ т1ехь болх. Мухаллин билгалдешнийн даржех лаьцна 1амийнарг т1еч1аг1дар.	1	07.11		
10	Билгалдешнийн легарш. Билгалдешнийн кхолладалар	1	14.11		
11	Т1еэцна билгалдешнаш нийсайаздар. Билгалдош грамматически къастор.	1	21.11		
12	Терахьдош. Масаллин терахьдешнаш. Рог1аллин терахьдешнаш.	1	28.11		

13	Декъаран терахъдешнаш. Гулдаран терахъдешнаш.	1	05.12		
14	Билгаза-масаллин терахъдешнаш. Эцаран терахъдешнаш..	1	12.12		
15	Декъаран терахъдешнаш къасто хаар	1	19.12		
16	Талламан болх „Гуьйре“.	1	26.12		
17	Г1алаташ т1ехъ бох. Дакъойн терахъдешнаш. Терахъдешнийн х1оттам.	1	09.01		
18	Терахъдешнийн легадалар. Терахъдешнийн нийсайаздар	1	16.01		
19	Терахъдешнийн легадалар т1еч1аг1дар.	1	23.01		
20	Ц1ерметдош. Ц1ерметдешнийн тайпанаш	1	30.01		
21	Йаххыйн ц1ерметдешнаш а, церан легар а.	1	06.02		
22	Доладерзоран ц1ерметдешнаш. Дерзоран-доладерзоран ц1ерметдешнаш а, церан легар а.	1	13.02		
23	Гайтаран ц1ерметдешнаш. Къастаман ц1ерметдешнаш.	1	20.02		
24	Къастамаза ц1ерметдешнаш.	1	27.07		
25	Талламан болх «Ши к1ант тилар».	1	05.03		
26	Г1алаташна т1ехъ болх . Дацаран ц1ерметдешнаш. Хаттаран-къаметтигаллин ц1ерметдешнаш.	1	12.03		
27	Ц1ерметдош къастор. Ц1ерметдашах 1амийнарг карладаккхар	1	26.03		
28	Хандош. Хандешан хенаш.	1	02.04		

29	Хандешан билгалза кеп.	1	09.04		
30	Хандешан карара хан. Хандешан йахана хан. Хандешан йоглу хан.	1	16.04		
31	Хандешан йоглучу хенан хандешнаш нийсайаздар.	1	23.04		
32	Хандешнийн классашца хийцадалар. Хандешнийн терахьдашца хийцадалар.	1	30.04		
33	Талламан болх. «Б1аьсте».	1	07.05		
34	Г1алаташ г1ехь болх. Хандашах лаьцна 1амийнарг карладаккхар	1	14.05		

4.МХГ1Ф(Меттан хаарийн г1ирсан фонд)

Талламан болх№1

«Аьхке»

Аьхке чекхьллалц тхешан школерачу бешахь белхаш бира оха. Тхаьшна кьатийначу хесахь копасташ а, помидораш а, наьрсаш а, хохаш а лелийра.

Дешаран шо д1адоладелира. Массо а класс ра шаьш бина болх д1агайта выставкина кечлуш. Цхьаболу хасстоьмаш схьабаьхнера, важаберш схьабохуш бара. Выставка хуьлучу .дийнахь, массо а тайпа хасстом гайта охьабиллина бара. Выставке баьхкинера берийн дай-наной а. Цхьацца хьала а г1оттуш, дешархоша, шаьш хасстоьмаш муха лелийра, дийцира. Школан куьйгалхочо дешархошна баркалла элира.

Талламан болх №2

«Воккха стаг Бисолтий, жима Хьамзаттий»

Бераш доцуш, шаьшшиь 1аш дара доккха ши стаг; Бисолтий, Селахьаттий. Дечке ваха тохавелла воккха стаг Бисолта. Цуьнан лулахочун Дудин Хьамзат це йолуш клант вара 6-чу классехь доьшуш. Хьамзат а вахара Бисолтица хьуьнах. Доккхачу хин йисте д1акхечира и шиь. Башха кхерам боцуш дехьа велира Бисолтий, Хьамзаттий. Бисолтас дечкийн баххьаш ц1андора. Ткъа Хьамзата ц1андина генаш цхьана метте т1ек1ел дохкура. Дашанза дисинчу лайн майданаш т1ехь йолу олхазарийн ларш къестайора Хьамзата.

– Х1ара Хьабжой байинчу ч1ег1аган , х1ара къобзачу ч1ег1аган , х1ара мошанан бохуш воккхачу стагана гойтура цо уьш.

Талламан болх №3

«Гуьйре»

Т1екхечира дашо гуьйре. Сийна стигал 1аьржачу мархаша д1алаьцна. Дог1анаш обху. Олхазарш бовхачу махка д1адагна. Бес-бесара басарш а карахь, уггаре а хьалха хьуьнах ьйлира Говзанча-Гуьйре.

Шегарчу басарца доккха сурт дилла долиьра цигахь. Цхьадолу диттийн г1аш, лимонаш санна маждира. Важадерш, хилла кхозучу калакойн 1ежаш санна, ц1ечу базе дерзийна. къ-къарнаш-м ц1арах догуш санна хеталучу дашо базе дерзийра.

Хьуьнан ккъера схьа а ьлла, ирзу т1екхьачча, наьрт санна лаьтгачу къеначу ножа т1е 1оттаелира иза. Курра лаьтгаш бара и наж, шен боккхачу куьра т1ера дуькъа г1аш а дегош.

Талламан болх №4

«Ши клант тилар»

Деьна са хилира. Гобаккхина хьун ра лаьтгаш. Цхьана а меттехь некъан лар цара гуш.

Ши клант ц1ехьа верза лууш вара. Амма муьлхачу аг1ор ваха веза ца хууш, тиллера и шиь. Мацвелла кийра 1ийжара.

Делкъхан хиллера. Бажа лелла некъаш карийча жимма сапарг1ат даьллера шина клентан. Ламанан дежийлашкахь гуш дара жа а, бежнаш а. Дукха гена валале, бетта мохь хезира шина клантана.

Шеран талламан диктант №9

«Б1аьсте.»

Шолг1ачу дийнахь, кхунна г1о дан ц1ахь сецначу 1абдуллас г1о а деш,нехан бежнаш дажо дигира Ахьмада. Малх дикка лакхабаллалц кхунна г1о деш а 1ийна, шен керт-кехь г1уллакхаш дан д1авахара 1абдулла.Стовн колл олучу меттехь бажа а бажош,б1аьстенна х1инцца самадолуш доллучу 1аламан хазалле а хьобжуш, гуш долчу суьрто б1аьрганна там хуьлуйтуш,сапарг1ат даьккхина стеш а,сенъелла йог1у буц а, доллу х1ума серла даьккхина, дох а дина болу къегина схьакхетта малх а.«Кестта хьун а сенлур ,буц лакха а ер ,стоьмаша заза а доккхур ду»,- ойла йора к1анта. Ахьмад х1ума йиьна воллушшехь,кхуьнан б1аьрг кхийтира схьайог1учу шина зудчух.Кхунна девзира шен ненан болар.(М.нусов)